

**СУДЛАНГАНЛИК ОҚИБАТЛАРИНИНГ ТАСНИФИ: ЖИНОЯТ-
ҲУҚУҚИЙ ВА УМУМҲУҚУҚИЙ ОҚИБАТЛАР****Ёқубжонов Омонжон Бурхонжон ўғли**

Ўзбекистон Республикаси стратегик таҳлил ва истиқболни белгилаш

Олий мактаби тингловчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21947857>

Аннотация. Мақолада судланганлик институтининг ҳуқуқий табиати ва унинг оқибатларини таснифлашга доир илмий ёндашувлар қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилинган. Судланганлик оқибатлари икки мустақил гуруҳга — жиноят-ҳуқуқий ва умумҳуқуқий оқибатларга ажратилиши асослантирилган. Жиноят-ҳуқуқий оқибатлар таркибига бевосита жиноят-ҳуқуқий, жиноят-процессуал ҳамда жиноят-ижроия ҳуқуқига оид оқибатлар киритилиши, умумҳуқуқий оқибатлар эса шахснинг конституциявий, фуқаролик, меҳнат, оила ва бошқа ҳуқуқ соҳаларидаги ҳуқуқ ҳамда эркинликларини чеклаш билан боғлиқ бўлиши кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, судланганлик тушунчасининг доктринал таърифлари таҳлил қилиниб, унинг ўзига хос белгилари ажратиб кўрсатилган.

Калит сўзлар: судланганлик, судланганлик оқибатлари, жиноят-ҳуқуқий оқибатлар, умумҳуқуқий оқибатлар, ҳуқуқий чекловлар, ҳуқуқий таснифлаш мезонлари.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи назариясида судланганлик институти назарий ва амалий жиҳатдан энг мураккаб ҳамда баҳсли институтлардан бири ҳисобланади. Ҳозирги вақтга қадар миллий қонунчиликда судланганликнинг расмий таърифи мустаҳкамланмаган, унинг ҳуқуқ институтлари тизимидаги ўрни юзасидан ягона ёндашув шаклланмаган, шунингдек мазкур институтнинг айрим белгилари қўшимча илмий таҳлилни талаб этади.

Судланганликнинг илгариги маҳкумлар ҳаётига негатив таъсир кўрсатувчи, суд ҳукми билан белгиланган ҳуқуқий оқибатлар доирасидан ташқарига чиқадиган, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини чеклайдиган салбий оқибатлари кўплаб олимлар ва амалиётчи мутахассисларнинг илмий тадқиқотлари объекти бўлиб келмоқда. Судланган шахслар меҳнат ҳуқуқи, меҳнат бозорида ишга жойлашиш билан боғлиқ узоқ муддатли, айрим ҳолларда эса бутун умр давом этадиган қийинчиликларга дуч келадилар ҳамда жамиятда ижтимоий хавфли шахс сифатида қабул қилиниши оқибатида муҳтожлик хавфи остида яшашга мажбур бўладилар.

Шу муносабат билан мазкур муаммони чуқур ўрганиш одил судловни амалга ошириш ҳамда инсон ҳуқуқлари нуқтаи назаридан муҳим аҳамият касб этади. Мақсад — судланганлик оқибатларини илмий асосланган мезонлар бўйича таснифлаш ва уларнинг ҳуқуқий табиатини очиқ бериш ҳисобланади. Тадқиқотда тарихий-ҳуқуқий, қиёсий-ҳуқуқий, таҳлил ва синтез усулларида фойдаланилди.

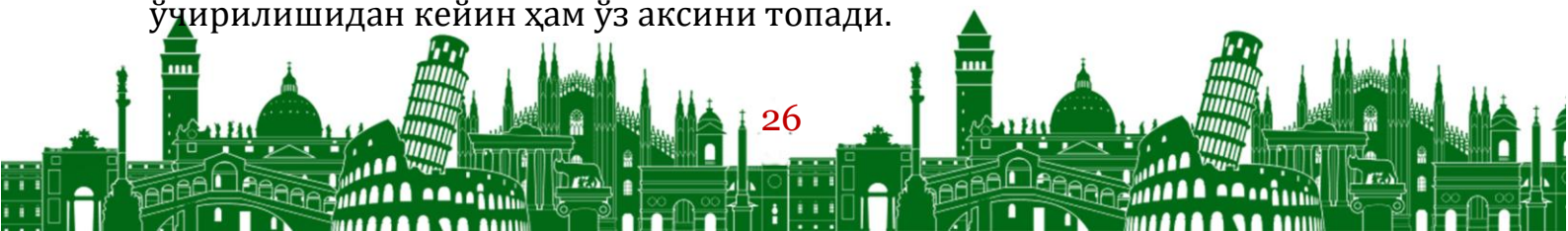
Асосий қисм

1. Судланганлик тушунчасининг доктринал талқини

Жиноят ҳуқуқи назариясида судланганликнинг ҳуқуқий табиатини тавсифловчи оқибатларни таснифлашга қаратилган кўплаб илмий ёндашувлар мавжуд. Замонавий ва совет даври олимларининг аксарияти судланганлик оқибатларини икки асосий гуруҳга — жиноят-ҳуқуқий ва умумҳуқуқий оқибатларга ажратадилар (В.Н. Кудрявцев, Г.А. Кригер, Г.Н. Борзенков, А.В. Бриллиантов, Д.И. Аминов ва бошқалар). Айрим олимлар эса мазкур таснифга жиноят-ижроия ёки маъмурий-ҳуқуқий оқибатларни ҳам мустақил гуруҳ сифатида киритадилар (А.Я. Гришко, А.М. Потапов, Н.А. Беляев, М.И. Ковалев).

Тадқиқотчи Г.Х. Шаутаева таъкидлашича, судланганлик жиноят содир этган шахсни муддатли характерга эга бўлган ҳуқуқий факт сифатида айблаш ҳисобланиб, у қонуний кучга кирган жазо тайинланган суднинг айблов ҳукмида ўз ифодасини топади ва бу эса судланган шахс учун аниқ жиноий-ҳуқуқий ҳамда умумҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқаради. Ушбу фикрни бир гуруҳ ўзбек олимлари ҳам маъқуллайди — жумладан, Р.Қабулов ва Ф.С.Якубов «Жиноят ҳуқуқи» дарслигида шахс суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирган вақтдан бошлаб судланган ҳисобланиши, жазони ўташ давомида ҳамда белгиланган муддат давомида судланган мақомида қолиши, аммо суд ҳукми билан жазодан озод қилинган шахс судланган ҳисобланмаслигини кўрсатиб ўтган.

Фикримизча, юқорида қайд этилган таърифнинг асосий камчилиги шундан иборатки, унда судланганликнинг умумҳуқуқий оқибатларига оид қоида тўлиқ ҳажмда ифодаланмаган. Унда фақат шахс судланганлик муддати давомида дучор бўладиган ҳуқуқий оқибатларнинг мавжудлиги кўрсатилган, холос, аммо шахснинг судланганлик факти айрим инсон ҳуқуқларини таъминлаш нуқтаи назаридан салбий умумҳуқуқий чекловларнинг юзага келишида судланганлик муддати тугагандан кейин ҳам, шу жумладан унинг муддатидан олдин олиб ташланиши ва ўчирилишидан кейин ҳам ўз аксини топади.

Белорус олими В.В. Марчукнинг фикрича, судланганлик — бу шахснинг вақтинчалик махсус ҳуқуқий ҳолати бўлиб, у содир этилган жиноят учун суд томонидан айбланганлиги натижасида айблов ҳукми қонуний кучга кирган кундан бошлаб юзага келади, қонунда белгиланган муайян муддат тугагунча давом этади ва бу судланган шахс учун ноқулай жиноий-ҳуқуқий ҳамда умумҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқарилганлигини тасдиқловчи ҳуқуқий ҳолат сифатида баҳоланиши мумкин. Ушбу таъриф асосида судланганликнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатиш мумкин: биринчидан, у вақтинчалик хусусиятга эга бўлиб, айблов ҳукми қонуний кучга кирган кундан бошлаб юзага келади ва қонун билан белгиланган муддат давом этади; иккинчидан, у шахснинг алоҳида ҳуқуқий ҳолатини белгилайди, яъни маҳкум учун жиноят-ҳуқуқий ҳамда умумий ҳуқуқий жиҳатдан ноқулай оқибатларни келтириб чиқаради; учинчидан, у фақат шахснинг содир этган жинояти учун суд томонидан ҳукм қилиниши натижасида юзага келади.

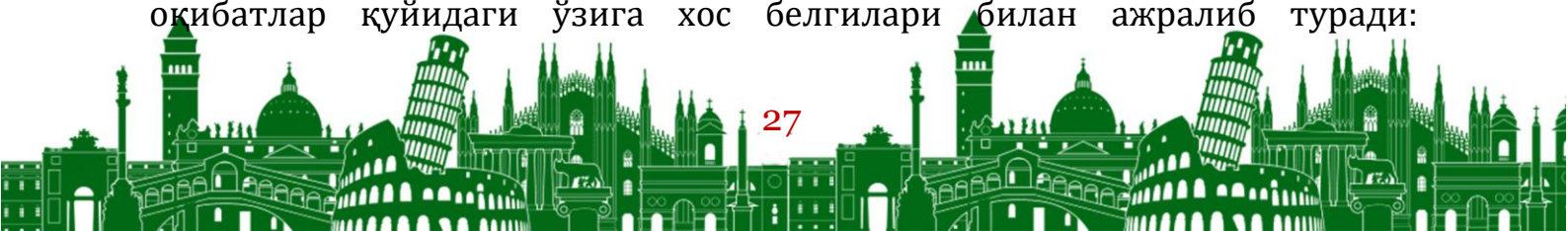
2. Жиноят-ҳуқуқий оқибатларнинг таркиби ва хусусиятлари

Бир қатор тадқиқотчиларнинг фикрича, жиноят-ҳуқуқий оқибатлар таркибига бевосита жиноят-ҳуқуқий, жиноят-процессуал ва жиноят-ижроия ҳуқуқига оид оқибатларни киритиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу оқибатлар жиноят суд ишларини юритишнинг турли босқичлари билан узвий боғлиқ бўлишига қарамасдан, ҳуқуқий тартибга солиш предмети ҳамда ҳуқуқ соҳасига мансублиги жиҳатидан мустақил хусусиятга эга. Бошқача айтганда, жиноят-ҳуқуқий оқибатлар моҳиятан жиноят содир этилганлиги фактига бевосита боғлиқ бўлиб, улар жиноят, жиноят-процессуал ёки жиноят-ижроия қонунчилиги доирасида тартибга солинади.

Шу тариқа, жиноят-ҳуқуқий оқибатлар — судланганликнинг «ички», яъни жиноят одил судлови тизими доирасидаги оқибатлари сифатида кўрилиши мумкин. Улар жазони белгилашда такрорий жиноятчилик (рецидив)ни инobatга олиш, жазони ижро этиш тартибини қатъийлаштириш каби механизмлар орқали намоён бўлади.

3. Умумҳуқуқий оқибатларнинг таркиби ва мезонлари

Иккинчи гуруҳ олимлар судланганликни бошқа ҳуқуқий оқибатларга ҳам ажратиб, умумҳуқуқий оқибатлар гуруҳини мустақил тарзда эътироф этишади. Илмий адабиётларда улар баъзан «криминологик оқибатлар» ёки «жиноят-ҳуқуқий оқибатлар» сифатида ҳам тавсифланади. Умумҳуқуқий оқибатлар қуйидаги ўзига хос белгилари билан ажралиб туради:

биринчидан, улар жиноят, жиноят-процессуал ёки жиноят-ижроия қонунчилиги эмас, балки бошқа қонун ҳужжатлари билан белгиланади; иккинчидан, судланганликнинг тугалланиши ёки олиб ташланишидан кейин ҳам ҳуқуқий аҳамияти сақланиб қолиши мумкин; учинчидан, нафақат судланган шахсга, балки қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда унинг яқин қариндошлари ёки юридик шахсларга нисбатан ҳам ҳуқуқий таъсир кўрсатиши мумкин.

Умумҳуқуқий оқибатларнинг юзага келиши мутлақ хусусиятга эга эмас — уларнинг қўлланилиши қонунчиликда белгиланган муайян юридик фактлар мавжудлигига боғлиқ бўлади. Бундай шартлар жумласига жиноятнинг тоифаси, тури, жиноят таркиби, айб шакли, жиноятлар кўплиги шакли, жиноят содир этилган жой ҳамда тайинланган жазо тури киради. Уларни таснифлашда бир қатор мезонлар — амал қилиш муддати ва ҳудуди, ҳуқуқий чекловлар субъекти, ҳуқуқий таъсирнинг мажбурийлик даражаси, инсон ҳуқуқларига оид чекловлар ҳажми, ҳуқуқий асоснинг юридик кучи, ҳуқуқ соҳасига мансублиги, ҳуқуқий конструкцияси ҳамда қўлланилиш соҳаси хизмат қилади.

Хусусан, амал қилиш муддатига кўра умумҳуқуқий оқибатлар муддатли, ноаниқ муддатли ва муддатсиз турларга бўлинади. Ҳудудий амал қилишига қараб улар бутун давлат ҳудуди ёки унинг муайян қисмида татбиқ этилиши мумкин. Ҳуқуқий чекловларнинг субъектига кўра улар асосий (судланган ёки илгари судланган бўлган жисмоний шахс) ва қўшимча (судланган шахс билан ҳуқуқий муносабатларда бўлган бошқа шахслар) субъектларга ажратилади. Мажбурийлик даражасига кўра судланганлик оқибатлари императив ва диспозитив хусусиятга эга бўлади, ҳуқуқий конструкциясига кўра эса оддий ва мураккаб турларга ажратилади.

Хулоса

Ўтказилган таҳлил шуни кўрсатадики, судланганликнинг ҳуқуқий оқибатларини жиноят-ҳуқуқий ва умумҳуқуқий оқибатларга ажратиб таснифлаш назарий жиҳатдан асосли ва амалий аҳамиятга эга. Жиноят-ҳуқуқий оқибатлар таркибига жиноят-ҳуқуқий, жиноят-процессуал ва жиноят-ижроия ҳуқуқига оид оқибатларни киритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади — улар жиноят суд ишларини юритишнинг турли босқичлари билан боғлиқ бўлишига қарамасдан, ҳуқуқий табиати ҳамда соҳавий мансублиги жиҳатидан мустақил аҳамият касб этади.

Умумхукукий оқибатлар эса шахсининг шахсий, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳуқуқларини чекланиши, шунингдек унинг ижтимоий фаоллиги ва жамият ҳаётида иштирок этиш имкониятларини чеклаш билан боғлиқ ҳуқуқий оқибатлар ҳисобланади. Улар жиноят-ҳуқуқий оқибатлардан фарқли равишда бошқа соҳавий қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади, судланганликнинг тугалланиши ёки олиб ташланишидан кейин ҳам амал қилиши мумкин ҳамда айрим ҳолларда бошқа субъектларга ҳам ҳуқуқий таъсир кўрсатади. Шу боис судланганлик институтини тармоқлараро ҳуқуқий институт сифатида баҳолаш мумкин ва бу масала қонунчилиқни тизимлаштириш нуқтаи назаридан янада чуқур илмий тадқиқотларни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Г.Н. Борзенков, А.В. Бриллиантов, А.В. Галахова и др.; отв. ред. В.М. Лебедев. – 13-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2013.
2. Советское уголовное право. Общая часть / Под ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова, Г.А. Кригера, В.Н. Кудрявцева. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1974. – С. 383.
3. Советское уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Г.А. Кригера, Н.Ф. Кузнецовой, Ю.М. Ткачевского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 301.
4. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Д.И. Аминов, Л.И. Беляева, В.Б. Боровиков и др.; под ред. В.П. Ревина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юстицинформ, 2009.
5. Гришко А.Я., Потапов А.М. Амнистия. Помилование. Судимость. – М.: Университетская книга, 2010. – С. 203, 212.
6. Советское уголовное право. Общая часть / Под ред. Н.А. Беляева, М.И. Ковалева. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 457.
7. Энциклопедия уголовного права. – Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – СПб., 2008. – С. 791, 797.
8. Шаутаева, Г.Х. Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/> – Дата доступа: 09.02.2020.
9. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик / А.С. Якубов, Р. Кабулов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2009. – 374 б. – 265 б.
10. Семина, Л.В. Современное понятие судимости в уголовном праве России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/> – Дата доступа: 09.02.2020.

11. Марчук, В.В. Понятие и правовые последствия судимости в действующем законодательстве Республики Беларусь // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь [Электронный ресурс] / Нац. Центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2020.

